

Edebiyat; Toplumsal Hafızanın, Geleneğin Kaybında, İnşasında Ne Kadar Etkilidir?¹

Yadigar TÜRKELİ SANLI²

İstanbul Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı ABD

Özet

Avrupalı tanımıyla, millet oluşumunda dil, edebiyat ve sanat'ın üç sacayağı oluşturan hayati bir işlevi vardır. Dil, milletin birliğini sağlayan temel anlaşma aracı olarak büyük önem kazanırken, edebiyat da dil vasıtasıyla milletlere hikâyeler anlatır. Her millet bir hikâye, bir mit, bir rüya üzerine geleceğini inşa eder. "Seçkin bir tarih" bütün yeni devletlerin temel özelliğidir. Bir geçmişi olmak bir geleceğe de sahip olma hakkını da doğrular. Bunu gerçekleştirebilmek için "Aydın Sınıfının" milletin geçmişine ait ortak değerleri bir karışım olarak "Ulusal bir mitosa" tebdil etmenin yolunu bulması gerekir. Bunun aracı da edebiyat kanonudur. Edebiyat kanonu, bir milletin ortak bağlarını anlamlarını sağlayan hikâyeleri kapsar. Edebi metinler haliyle, toplum hafızasında nelerin olmasına ya da olmamasına karar veren araçlardır. Bu çalışmamızda, edebiyat ve toplum ilişkisini temel aldık. Edebi ürünlerin toplum hafızasını ve geleneği şekillendirmede, değiştirmede, dönüştürmede ne kadar etkili olduğunu örnekleriyle ele almaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Gelenek, toplumsal hafıza, roman, kültür, edebiyat kanonu

How Important is the Literary Texts to Construct, Loss of the Social Memory, Tradition?

Abstract

The formation of nation has three vital pillars that are language, literature and Art. While the Language gaining a great importance as fundamental communication tool for the unity of the nation, the literature tells stories to the nations through the language. Every nation builds its own future on a story, a myth, and a dream. "A distinguished history" is a key feature in all new states. This confirms that, deserving a future by having a great history/past. To achieve this; "Intellectual Class" get to find a way to convert common values of past society in to a "National Myth". So, literary canon is the tool. Literary canon contains the stories of a nation that provides a common understanding of the bonds. In this article, we study the basic relationship between literature and society. We work how literary products, especially novels, affect the social memory and tradition.

Keywords: Tradition, social memory, fiction, culture, literature canon

¹ 17-19 Haziran 2011 tarihinde Genç Akademisyenler Buluşması ile Mardin Artuklu Üniversitesi'nin Mardin'de ortaklaşa düzenlemiş olduğu "Bilgi ve Toplum" konulu sempozyumda "Edebi Metinlerin Toplumsal Hafızanın / Geleneğin İnşasındaki / Kaybındaki Vazifeleri" başlığıyla sunumu yapılan tebliğ metninin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

² E-posta: elfiyad@gmail.com

Toplumun Hafızası Olarak Edebiyat

Edebi metinler (roman, hikâye, tiyatro, deneme, anı, gezi yazısı, vs.) toplumun hafızasını oluşturan bilgi depolarıdır. Bundan dolayı bir milletin ne olduğunu ya da ne olmadığını anlamak için o milletin edebiyatına bakılır. Edebiyatı olmayan millet, milletleşme sürecini tamamlayamamış demektir. Güçlü bir edebiyat, köklü bir kültür demektir, köklü bir kültürü olan millet de sağlam temeller üzerinde güçlü bir devlet anlamına gelir. Dolayısıyla, milletlerin inşasında edebiyatın her zaman hayati bir konumu olmuştur.

Edebi metinler, edebiyat antropolojisinin ürünleridir. Geçmiş toplumların, bir toplumun geçmiş nesillerinin fikirlerini bu antropoloji ürünlerini okuyarak, yorumlayarak çözmeye çalışırız. Aynı şekilde gelecek nesiller de, bugünün edebi ürünleri üzerinden bugünü okumaya çalışacaklardır.

Edebiyat, toplumsal kimliklerin oluşumunda temel işlev gördüğü gibi, ideolojik amaçlı da kullanılıp bu değerlerin kaybına ya da ayrışmasına/çatışmasına sebebiyet verebilir.

Milli birliği savunan kültür, biz buna gelenek de diyebiliriz, modernleşmede çok mühim bir rol oynar. Dolayısıyla ortak kültürü, toplum hafızasını temsil eden milli edebiyat, lokomotif işlevi görür.

Roman merkezli mevcut edebiyat bilgisi, son 200–250 yıllık Batı Avrupa kültürünün ürünüdür. “Kimlik” ve “Kimlik kaybı”nı (the loss of identity), “toplumsal hafıza” ve “hafıza kaybını” (memory loss) bir kültür taşıyıcısı olan romanları inceleyerek anlamlandırabiliriz.

Yeni kültürlerin oluşması ve ortaya çıkabilmesi çok uzun zaman gerektirir. İşte bu süreçte, bu yeniliklerin elden ele devredilerek gelenekselleştirecek aydınlara ihtiyaç duyulur. Edebiyat, bu aydınlara sanatlarını icra edecekleri en uygun yuvadır. Edebiyatın sahası içerisinde ise en uygunu romandır. Çünkü işlediği konudan ya da üsluptan dolayı eleştiriye maruz kalacak her yazarın, romanın bir gerçeklik değil, hayal ürünü olduğunu, gerçeği de olduğu gibi değil değiştirerek ele aldığını söylemesi, yazarını her zaman masum gösterir ve haklı çıkarır. “... (19. Yüzyıl) Avrupa romanının, reel ulusların reel tarihleri tarafından biçimlendirilen somut bir tarihsel anlatı” (Said, 2004: 136) olduğunu söylemek, eleştirmeni aşırılıkla suçlar, roman yazarını ise tarihi kurgulaştırdığı (hayaliyle değiştirerek yazdığı) için masum gösterir. Özellikle sömürge sonrası edebiyatında yazarlar, kendilerine bütün dünyada entelektüel okuyucular ararlarken, kendi toplumlarının dünyaya nasıl entegre olduğunun resmini hikâyeleştirerek, modern romanın içerisine gizlenmiş işaretler aracılığıyla dünyanın dört bir yanındaki okuyucularına ulaştırırlar (During, 1994: 151).

Edward Said, anlatının emperyal arayış açısından önemli bir rol oynadığını söyledikten sonra "... Fransa'nın ve (özellikle) İngiltere'nin, başka örneği bulunmayan, kesintisiz bir roman yazma geleneği olması şaşırtıcı değil" der (Said, 2004: 27). Romana bu kadar önem verilmesinin sebebi, büyük kitlelere bu eğlendirici eser aracılığıyla rahatlıkla ulaşabilmektir. İnsanlar okuyup etkilendikleri her bir romanla, romandaki karakterle özdeşlik kurup, orada anlatılanın aslında ne kadar da gerçek hayatta yapılması ya da yapılmaması gereken şey olduğuna karar verir. Tümüyle Batı menşeli ve Avrupa'nın kurallarıyla örülmüş olan roman, toplum çalışması yapanların dikkatinden kaçmaması gereken bir konumda bulunmaktadır. Said, "emperyalizm ile romanın birbirine öylesine perçinleşmiş" olduğuna inanır ki, ikisini de ayrı metinler değil, onların kesinlikle bir arada okunması gerektiği konusunda ısrarlıdır (Said, 2004: 127).

Toplum hafızası olan geleneğin değiştirilip yerine başka gelenekler konulması sürecine edebiyat da iştirak eder. Kendilerine dayanacakları bir geçmiş kurmak isteyenler, Eric Hobsbawm'ın ifadesiyle "gelenek icat" ederler.³ Bu noktada görenek(örf)le gelenek arasında sıkı bir bağ vardır ve göreneğin değişmesiyle gelenek de kaçınılmaz bir şekilde değişir (Hobsbawm, 2005: 3-4). Bu icad edilmiş geleneğin sürekli tekrarlarla kabullenilebilmesi için yazılı ürünlerin yardımına ihtiyaç vardır. Bu noktada yine en büyük işlevi edebiyat ürünleri görmektedir. Edebiyatın büyüyle geniş okuyucu kitleleri tekrar edilen yenilikleri bir müddet sonra gelenek (bir geleneğin icad edildiğinin farkına varmadan) olarak benimser. Yapılan tekrarlarla edebi metinler, halkı önemli ahlaki değer ve karakter özellikleri benimsemeye ya da onları reddetmeye teşvik eder.

Kültür -özel anlamıyla gelenek- bir kimlik kaynağıdır. Biz'i başkalarından ayıran unsurdur. Edebiyat, tarihten ve toplumdan koparılamayacağı (ayrı düşünülemediği) için geleneğin şekillenmesinde de kuvvetli bir işlevi vardır.

T.S. Eliot, "hiçbir şair, hiçbir sanatçı, kendi anlamını yalnız başına tam olarak taşıyamaz" derken, geleneğin sanatçıyı bütünlediğini, o olmadan sanatın yarım olduğunu vurgular (Said, 2004: 38). Geçmiş (gelenek) olmadan şimdiye ait görüş ve düşüncelerimizi de şekillendiremeyiz.

³ Eric Hobsbawm, "icad edilmiş geleneği" şu şekilde açıklar: "İcat edilmiş gelenek, alenen ya da zımnen kabul görmüş kurallara yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıttırır şekilde tekrarlarla dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılamaaya çalışan bir pratikler kümesi anlamında düşünülmelidir." (Hobsbawm, 2005: 2)

Roman, yazılı medya aracılığıyla dilin standartlaştırılmasına, edebiyatın daha geniş çevrelerce sevilmesine katkı sağlar. Romanın sağladığı katkı yalnız bunlar değildir. Okuyucularının farkına varmadan çok ciddi bir şey daha yapar: Toplum hafızasını yönlendirir/değiştirir. Çünkü roman, tarihi (buna biz toplum hafızası da diyebiliriz) kendine mal eder, anlattığı geçmiş tarihini bir forma sokar, tarihleştirir ve toplumu anlatarak yazıyla toplumun resmini çizer. Romanın elinde gelenek, oldukça yavaş ve kademeli olarak bildiğimizden farklı bir hal alır. Roman vesilesiyle bir müddet sonra, o geleneğin ilk halini hiçbirimiz hatırlamayız. Romanda anlatılan gerçeklik bir müddet sonra hakikat olarak kabul edilmekte, roman tarihe ve toplumsal hafızaya yön vermektedir. Edebiyat, tarihten ve toplumdan koparılamayacağı için, ele aldığı konular da tarihi ve toplumu yönlendirebilir konular olmaktadır. Edebiyat, kimlik ve onun yaratılması üzerinde mühim rol oynar. Şimdilerde bunu ağırlıklı olarak sinema üstlenmişse de roman etkisini hala devam ettirmektedir.

Geleneğin Yeni Türk Edebiyatı'ndaki Seyri

Türk edebiyatında edebiyat araştırmacıları, 19. yy'a gelene kadarki dönemde, gelenek-kültür incelemelerinde şiiri temel almak mecburiyetindedirler. Çünkü o zamana kadar şiir, toplumun aynası vazifesini görmüştür. Şiiri ve şairleri anlayan, o dönem toplumunu genel manasıyla çözmüş demektir.

19. yy'ın ortalarından başlatılan modern Türk edebiyatında ise ağırlık merkezi artık belirgin şekilde yön değiştirmektedir. (Duyguyu temel aldığı için) daha Doğulu olan şiirden, (aklı temel aldığı için) daha Batılı olan romana ilgi kaymaktadır.

Modern Türk Edebiyatı'nın ilkleri kabul edilen Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa hem siyasi hem edebiyatçı kimlikleriyle ön plana çıkmış, hem yeniliğin, hem geleneğin savunucusu isimlerdir. Şinasi ve zamandaşlarına göre modernleşme için geniş çevrelerce kullanılan bir dilin oluşturulması şarttır. Bu konuda Şinasi de Namık Kemal de makaleler kaleme almıştır. Onlara göre dil bir kimlik aracı ve toplumu harekete geçirmek için bir imkân temin etmekteydi. Dilin bütün imkânlarının kullanılabilirdiği edebiyat ise amaçlananları gerçekleştirebilecek en ideal ortamdır. Nitekim Şinasi Avrupalı yenilikleri yazı ve edebiyat vesilesiyle halka ulaştırmaya çalışacak, Namık Kemal yazdığı romanlarda ilk İslam Türk devletlerinden bahsederek Türk-İslam merkezli yeni bir gelenek inşasına girişecektir.

Jön Türk hareketinin öncü isimlerinden Mizancı Murat da halk katlarına ulaşmanın bir yolu olarak roman yazmış, "Turfanda mı yoksa Turfa mı?" isimli eseriyle bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin

eğlendirirken öğretmek amacıyla romanı bir eğitim vasıtası olarak kullandığı, bu vesileyle bazı yenilikleri halka anlatmaya çalıştığı hepimizin malumudur. Tanzimat'la birlikte hayatımıza giren, yeni bir tür olan roman, hayatımıza başka yeniliklerin de girmesini normal karşılamak, halkta yeni adetlerin benimsenmesini kolaylaştırmak için en iyi iletişim vasıtası olarak kullanılmıştır.

19. yy, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, komşusu olan Osmanlı / Türkiye'de de bir yıkılma-yeniden yapılanma yüzyılı olmuştur. Yüzyıl başında gelen Birinci Dünya Savaşı "Türklerin imparatorluğuna mal olmuştur".⁴ Bu dönemde, devlet desteğiyle edebiyat bir propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Ahmet Ağaoğlu, Ali Canip Yöntem, Mehmet Emin Yurdakul, Hamdullah Suphi, Ömer Seyfettin'in de içinde bulunduğu bir grup şair, hikâyeci, yazarın Harp Nezareti tarafından Çanakkale'deki mücadeleyi bizzat yerinde görüp hikâyeleştirmeleri ya da başka belgelere dönüştürmeleri için oraya geziye götürülmeleri bunun en tipik örneğidir. Ömer Seyfettin'in ince bir duyguyla örülmüş "Fecr-i Kâzıp" hikâyesi bu gezinin hatırasıdır (Çakır, 2004: 39-45). Hikâyenin, tarihi bir gerçekliği, halkın duygularını galeyana getirecek bir anlatımla halk arasında yıllarca anlatılacak bir gelenek haline getirmesinin en güzel örneğidir bu hadise.

Üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğun yerine Anadolu denen küçük bir kara parçasında bir cumhuriyetin kurulması, yeni bir devlet, dolayısıyla "gelenek" inşasında edebiyatı da doğrudan etkilemiştir. Bundan sonra edebiyattaki değişiklik kendi doğal seyrinde devam etmeyecek, her şeyin olduğu gibi edebiyatın da yüzü tümüyle devlet eliyle Batı'ya çevrilecektir.

Türk edebiyatında roman örneği ilk olarak tercüme eserlerle gözüktüğü için tercüme romandan da kısaca bahsetmek lazım. Başka kültürlere, edebiyatlara ulaşmanın, onları tanımanın yolu olan tercüme roman, aynı zamanda verili içeriğin yabancılaşmasından dolayı (yani tercüme edildiği dilin kültüründe, toplumunda o eserde anlatılan gerçeklikler olmadığından), kültürel (o toprağın yerel dili) dilleri de kendisine yabancılaştırır. Yani dil, o eserdeki kendinde olmayan kelimelerin karşılığını bulmaya çalışırken ortaya yeni, daha evvel kullanılmamış kelimeler, dil çıkar. Kelimelerle düşünen insan da yabancılaşan kelimelerle kendine de yabancılaşır. Tercümedeki verili içerik yabancılaştığı için, kültürel dilleri kendilerine yabancı hale getirir. Bu tabii ki tercümeden kaçılım demek değildir. Ancak tercüme

⁴ Bu ifadeler, Londra'da The Imperial War Museum'ın I. Dünya Savaşı bölümündeki bu savaşın özetini geçen resmi müze levhasındandır. Levhada şunlar yazmaktadır: The war against Turkey. In 1914 Turkey entered the war, committing Britain to costly campaigns in the inhospitable climates of Gallipoli, Mesopotamia, Palestine and Arabia. But this was cost Turkey its empire.

diline, toplumsal hafızaya yerleştirdiği şeyleri dikkate alarak daha hassas yaklaşmak gerekmektedir.

Türkçede ilk tercüme roman 1862’de yayımlanan Telemak’tır. Bu ilk tercüme roman eski Yunan’ı anlatırken sonrakiler daha çok felsefi derinlikler içermekten ziyade eğlendirmeye yönelik Eugene Sue, François Coppee, Paul de Kock gibi ikinci sınıf Avrupalı yazarların romanları olacaktır. Bu farklılık romanın ağırlıklı okuyucusu olan halkın talepleri doğrultusundadır. Şerif Mardin de 19. yy Osmanlı halkının Batılı adetlere ve zevklere tümüyle hazır olmadığını, hatta tepkili olduğunu ifade eder (Mardin, 1991: 282). Tercüme romanlara mütercimi ya da naşiri tarafından yazılan önsözlerde ya da son sözlerde, ilk tercümelerin neden ikinci sınıf Avrupalı yazarlardan yapıldığının satır arası okumalarını da yapabiliriz. Romanın “hâdim-i ahlâk” olması gerektiğini düşünen Osmanlı naşiri ve mütercimi, okuyucularının rahatsız olmaması için romandan kültüre-edebe mugayir bazı kısımları çıkarmakta ya da değiştirmekte bir beis görmediğini yazar (Türkeli, 2005: 14). Bunun da etkisiyle, roman tarzı bizde daha uzun zaman Avrupalı şekliyle görülmeyecek ve tam tercüme de yapılmayacaktır.

Tanpınar, “Cervantes, Balzac, Stendhal, Dickens” gibi isimlerin ilk tercümeler arasında olmamasına bir nevi hayıflanır. İlk tercümeleri keyfi ve zevksiz eserler olarak görür. Bunun sebebini de “garpla fikir ve edebiyat münasebetlerimizi tanzim edecek öğretim ve kültür kurullarının yokluğu”na bağlar (Tanpınar, 1997: 287). Tanpınar’ın olmamasına hayıflandığı yazarlar, 19. yy’ın sömürgeci batı zihniyetini romanlarında propagandalastıran ve denizaşırı uzak memleketlere yapılacak fetih seferlerini kendi halklarına güzel ve iyi olarak anlatan yazarlardır. Toplum hafızasının oluşmasında ve geleneklerin inşasında romanın vazifesini aklımıza getirdiğimizde, ilk tercümelerde birinci sınıf yazarların olmaması ya da yapılan tercümelerin de eksik ve bazı kısımları değiştirilmiş tercümeler olması meselesine daha farklı bir gözle bakmaya başlarız.

Türk okuyucusu, Avrupalı birinci sınıf yazarların kalem hünerlerinden mahrum kalırken, aynı zamanda sömürge söylemini ve kendi değerlerini önceleyen Batılı eserlerin Türk okuyucusunun zihninin Doğu’dan Batı’ya doğru olan ve kendi değerlerini de yadsıyan erken dönem değişiminden de büyük ölçüde korunmuştur. Türk romanının Avrupalılaşıma yolunda bir talihsizlik gibi gözükse de bu geç dönem tam tercümelerin bir kayıp değil, aksine geleneğin ve toplum hafızasının yıkımı/değişimi/dönüşümü noktasından bakıldığında, bunun Anadolu-İslâm kültürü için bir kazanç olduğunu iddia edeceğim. Çünkü bu gecikme aynı zamanda toplumun kendi benliğini, değerlerini, geleneklerini daha uzun zaman korumasını ve bunları gelecek nesillere sağ salim aktarmasını da sağlamıştır.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla devlet politikası olarak sistemli bir şekilde tercüme faaliyeti başlar. Tercüme kurumunda yapılan bu planlı, eksiksiz tercüme faaliyetiyle yavaş yavaş Batı'nın özellikle romanlarında işlediği insanın psikolojik ve bedensel her hali bize de nakledilecek ve biz de Doğulu milletler olarak bunlarda okuduklarımızla hayatı Batılı şekliyle anlamaya ve yaşamaya ve yazmaya başlayacağız.

Türk edebiyatının tam anlamıyla Batılı tarzda roman yazan ilk yazarı Halid Ziya'dır. Tanpınar, "Halid Ziya'ya kadar, romancı muhayyilesiyle doğmuş tek muharririmiz"ın olmadığını, "hepsinin roman veya hikâye yazmaya hevesli insanlar" (Tanpınar, 1997: 289) olduğunu söyler. Tümüyle Avrupalı bir tür olan romanı tam manasıyla Avrupalı olarak yazamayan her yazar, roman tekniğini bilmemek ve kullanamamakla suçlanacaktır. Halid Ziya'ya bu romancı muhayyilesini kazandıran bazı hususiyetler vardır. Eğitim aldığı Fransız cizvit okulunda çok iyi Fransızca öğrenen Halid Ziya'nın zihni Batı'ya açıktır. Daha doğrusu, tümüyle Batılı mantıkla eğitim almıştır. 19. yüzyıl Türk edebiyatını etkileyen Fransız edebiyatının Türkçeye çevrilmemiş olan birinci sınıf eserlerini Fransızca aslından okuyup "Avrupalı tarzda nasıl roman yazılır"ı bizzat kaynağından öğrenmiştir. Zihin kodları Doğulu değil, Batılı oturmuş olan, bize ilk yerli Avrupaî romanı hediye eden yazarımız haliyle Doğu'nun hikâyesini de yazamayacaktır.

Yeni cumhuriyetin yapmış olduğu alfabe değişikliği, devlet ve millet olarak yüzümüzü döndüğümüz tarafın açık göstergesidir. Bu değişiklik toplumda ve aydınlarda tam bir şok etkisi yapar. Akşam âlim yatıp sabah cahil kalkan bir toplum ortaya çıkar. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu kitabında değişimin altında yatan gerekçeyi şöyle açıklar: "... değişimin altında yatan temel amaç toplumsal ve kültürel alanda çok da uygulamaya ya da eğitime dönük değildi. Halkını bu alfabeyi kabule zorlarken Mustafa Kemal aslında geçmişin kapısını kapatıyor ve geleceğe doğru bir kapı açıyordu. Geçmişle ve Doğu'yla olan son bağ da böylece koparılacak ve Türkiye'nin modern Batı uygarlığıyla bütünleşmesine giden yolu açılacaktı." (Lewis, 2008). Alfabe değişikliğiyle geçmişten uzaklaşarak gelenekten de uzaklaşırız. Orhan Pamuk, özellikle bu alfabe değişikliğiyle "Cumhuriyetçi Batılılaşma hareketinin Türkiye'yi Batı'ya yaklaştırmaktan çok, geçmiş yazılı kültürden ve gelenekten uzaklaştırdığını" söyler (Pamuk, 2006: 258). Bunun neticesinde dayanacağı temelden yoksun kalan toplumda kimlik kaybı ve hafıza kaybı hızla artarken bu da haliyle bazılarının ifadesiyle çift kimliğe, başka bir ifadeyle ikizliğe, bazılarının ifadesiyle de kültür şokuna sebep oldu. Gelenekle birlikte gelecekte, Doğu'nun bütüncü Batı'dan, farklı kültürlerin kaynaşmasından oluşan kültürün taşınması gereken karmaşalardan telaşa kapılmak, korkmak modern

Cumhuriyet'in yetiştirdiği yeni seçkinlerin en kötü alışkanlığı olur (Pamuk, 2006: 258). Bu da toplumu zoraki alzaymır hastalığına sürükler.

Edebiyatı olmayan bir millet, geleceği olan güçlü bir devlet de olamayacağı için, geçmiş tarihiyle birlikte güçlü bir edebiyat geleneğini de inkâr eden modern Cumhuriyet'in kendisine yeni bir edebiyat geleneği oluşturması gerekiyordu. Bu edebiyat geleneği, Helenizm'i kendisine temel almış olan Avrupa edebiyatı idi. Frederick Frey'in Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920'den 1957'ye kadarki bütün meclislerini ve milletvekillerini araştırma konusu yaptığı doktora çalışması "The Turkish Political Elite"nin önsözünde Cumhuriyet Türkiye'si'nin kendisine çizmiş olduğu hedef şu şekilde anlatılır: "Osmanlı Türklerinin imparatorluklar arasında tek örnek olmaları gibi, Cumhuriyet Türkleri de ihtilalci elitler arasında tek örnek oldu. Bunu anlamak için bir ipucu, eski Osmanlı Türkiye'si bir Asya imparatorluğuydu, başkenti ise Trakya bölgesindeki, Boğaz'ın kıyısındaki küçük kara parçası İstanbul'du, burası teknik olarak Avrupa diye bilinirdi. Fakat Cumhuriyet Türkiye'si, Anadolu steplerinin ortasındaki Ankara'yı başkent yaparak, Birleşmiş Milletler'den kendisini bir Avrupa halkı olarak tanımasını istemektedir. Cumhuriyet Türkiye'si, bundan dolayı kıta kimliğini değiştiren Avrupa'daki -ve dünyadaki- tek İslâm ülkesi olmuştur. ... Türklerin kıta kimliğinin değişmesi, Türk politikasında çok derin köklü bir değişikliği de onayladı." (Frey, 1965: ix).

Modern olana karşı gecikmişlik duygusu bir toplumu, modernliği başlatmış olanlara yetişmek için otorite tarafından zorlar. Yeni kültür-yeni gelenek oluşumunda, bunları vurgulayacak olan aydın ve yazarların büyük payı vardır. Yeni Cumhuriyet'in yazar ve şairlerle yenilikleri benimsetme gayreti bunun sonucudur.

Cumhuriyet rejiminin inşası sürecinde, resmi ideolojiyi halka benimsetmesi amacıyla bazı yazar ve şairler vazifelendirilmişti. Reşat Nuri'nin Yeşil Gece'si, Yakup Kadri'nin Ankara ve Yaban'ı, Behçet Kemal Çağlar'ın şiirleri, Faruk Nafiz Çamlıbel'in bazı şiirleri yenilikleri ve "icad edilmiş gelenekleri" halka ulaştırmak için edebiyatın aracı olarak kullanıldığının ilk etapta akla gelen belirgin delilleridir.

Homi Bhabha, edebiyatın emperyalist güçler tarafından sömürgeleştirilen ülkelerde nasıl bir propaganda aracı ya da özgürlük söylevi olarak kullanıldığını ve edebiyat üzerinden toplum hafızasında nasıl değişiklikler yapıldığını anlattığı The Location of Culture (Kültürün Konumu) kitabında, geçmişin inkârıyla oluşan "halkın kimliksizliğinin, milletin bozulmasını ve kuralsızlığını beraberinde getir"diğini ifade eder (Bhabha, 2009: 229). Geçmişin inkârı ya da unutturulmasıyla oluşan kimlik kaybı, biz buna toplum hafızası da diyebiliriz, milli simge çokluğuna sebep

olur. Bu çoğulluk içinde toplum, kendisini tam olarak ifade edecek ortak bir sembol bulamaz ya da söyleyemez. “Bizim klasiklerimiz nedir?” sorusuna genelde halkın, özelde aydınların ortak bir cevap verememesi ya da cevapsız kalması bunun en belirgin işaretidir.

“Kimlik kaybı”, toplumun yazılı eserlerinde “ikizlik” olarak kendisini gösterir. Bu kimlik kaybıyla, toplumda birden fazla milli simge oluşur ve bu çoğulluk, toplumu birbirine bağlayan unsurların artık tanınmamasına da sebep olur (Bhabha, 2009: 221). Bu da kültür bunalımı şeklinde geleneksizliği doğurur. Geçmişinden kaçan Cumhuriyet Türkiye’inde kültür farklılığı ortaya çıkmıştır. Bu kültür farklılığı, anlam kaybından kaynaklanır. (Anlam kaybının içerisinde bulunur.) Anlamı kaybettiren ya da bulduran, kelimelerle kurulu romanlardır. Romanlarda milli kimliğin (national identity) izi sürülebileceği gibi, kimliksizlik de (hafıza kaybı) kendisini ortaya koyar. 19. yy.’dan günümüze Türk romanına baktığımızda bunu modernizmle-gelenek, başka bir ifadeyle Doğuyla Batı arasında sıkışmış bir mesele olarak görürüz. Edebiyat araştırmacılarının “arada sıkışmışlık” olarak tanımladıkları bu “ne olduğunu bilememe” hali, Yahya Kemal’i, Tanpınar’ı, Oğuz Atay’ı, Kemal Tahir’i, Orhan Pamuk’u bu meseleleri işlemeye sevk etmiştir. Bu yazarlar geçmişi kültürel bir öge olarak görüp bu zenginlikten istifade ederek gelenekle gelecek arasında köprü kurmaya çalışmışlardır. Her bir yazar, kendinden öncekini -geleneği- kendine göre anladığı şekliyle farklı usuller ve üsluplarla yeniden yeniden işlemiştir.

Cumhuriyet Türkiyesi öncesi geleneği romanlarında bir melankoli havası içerisinde artık bir daha ele geçirilemeyecek bir nesne olarak sağlam bir kurguyla Batılı tarzda işleyen Ahmet Hamdi Tanpınar’dır. Tanpınar’ın romanlarında modern-gelenek arasındaki sıkışmışlık hali milli kimliği arayışın ve bunu ancak Cumhuriyet öncesinde geleneksel bir değer olarak bulmaya çalışışın ve aynı zamanda bu gelenekten de Avrupalı olma yolunda kaçışın ve utanmanın hikâyesini anlatılır. Çünkü Tanpınar’da geleneğin yaşadığı ve yaşatıldığı yerler fakir, yıkık dökük muhitlerdir. Ve bu hikâyeyi kendisinden sonraki aydınlara yeni baştan işlemeleri için ulaştırır.

Toplumun neye inanacağını bilemeyerek, birleştirici unsurların olmaması ya da karışıklığı sebebiyle halkta bir yersizlik duygusu oluşur. Bu yersizlik duygusu ne yurtsuzluk gibidir ne de içinde yaşadığı tanıdık gelen sosyal hayatını devam ettirdiği evsizlik gibi bir şeydir. Bu yersizlik anında, kendi gölgesinden bile “şüpheyle korkan” bir hal ortaya çıkarır (Bhabha, 2009: 13). Orhan Pamuk’un özellikle Yeni Hayat, Kar, Masumiyet Müzesi romanlarında toplumun bu hali kendisini kurgu formunda gözler önüne serer. Aynı zamanda bu vesileyle toplum hafızasına yani romanın okuyucularına ve gelecek nesillere, korku ve şüphe dolu mesajlar yüklenir.

Bu noktada edebi bir tür olarak eleştiri için de birkaç söz söylemek icap etmektedir. Eleştiri, ortaya konan edebi eserin reklamıdır. Bir eser hakkında iyi ya da kötü yazılan bütün eleştiriler, okuyucunun dikkatini çekmeye yeter ve o esere yöneltilecek okuyucu, o eserin anlattıklarıyla artık temasa geçmiş olur. Amaçlanan şey tamamlanmıştır. "... eleştirininki ortak ilgileri yüceltmesi ve birkaç hakim edebiyatı evrensel paradigmlar olarak göstermesi dünyadaki diğeri geleneklerin çoğunun aleyhine gerçekleşmiştir." (Jusdanis, 1998: 18). Bu geleneklerden biri de İslam geleneğidir. Türkiye’de doğru düzgün bir eleştiri geleneği olmadığı şikâyetiyle, Batılı eleştirmenlerin (mesela Eagleton, Wellek gibi) eleştiri yöntemleriyle Türk edebiyatı ürünlerine yaklaşılmaya çalışılır. Hâlbuki bu gibi eleştirmenler, Helenizm, paganizm ve Hıristiyanlığın oluşturmuş olduğu kendi Batılı kültürlerinin içinden çıkmış eserlere, kendi Batılı değerleriyle yaklaşırlar. Her ne kadar yüzünü Batı’ya dönmüş olsa da temelinde bir Doğu geleneği ve düşüncesini barındıran Türk edebiyatı eserlerine Batının değerleriyle, geleneğiyle bakıldığı zaman Türk edebiyatı tümüyle sakat, eksik, cılız bir edebiyat olarak görülür ve “Bizde neden doğru düzgün eser yok.” diye şikâyetlere başlanır. Belki de sorulması gereken soru şudur: “Bizde zevkle okunacak eser mi yok, yoksa bizdeki eserlere yaklaşımımız mı bize yabancı?”

Edebiyat eleştirisi Avrupa-odaklı bir disiplin olduğundan Avrupa merkezci karakterinden kurtulması mümkün değildir. Batılı teoriler, onları üreten geleneklerin dışında otomatik olarak geçerli değildirler. Geçerli kabul edilmeye o ülkenin eleştirmenleri tarafından zorlandığında da, milletin edebiyat geleneği ters yüz edilip her şey tersinden ve dışardan okunmaya başlanıyor ki bu da topluma yabancılaşma sebebiyet veriyor.

“Batılı olmayan metinlerin önemini kanıtlamaya çalışan ‘bu eser Avrupalı’ şeklindeki tanıtım yaklaşımı, küresel itibar kazanmaya çalışırken yerel özgüllüğü yadsıyacak hale gelir.” (Jusdanis, 1998: 23). Genel edebiyat ya da Avrupalı tanımıyla dünya edebiyatı denen şey, aslında yalnız bilindik edebiyatları model alır. Bunlar İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan ve İspanyol edebiyatlarıdır. Batılılaşma seyriyle birlikte bizde pek çok yazarın/eleştirmenin/araştırmacının düştüğü durum budur. Mesela, bizde modern Türk edebiyatının batılı tarzda eser veren günümüzdeki en başarılı ismi Orhan Pamuk, Batılı bazı eleştirmenler tarafından kendisini anlattığı eserlerinden dolayı suçlanır.⁵ Hâlbuki aynı eleştirmenler, Proust’un da, Flaubert’in de, Virginia Woolf’un da ve daha pek çok artık kanonlaşmış Avrupalı yazarın da eserlerinde kendilerini anlattığını es geçer. Avrupalı gibi

⁵ Adam Mars-Jones, The Observer’deki 20 Mart 2011 tarihli eleştiri yazısında, Orhan Pamuk’un The Naive and the Sentimental Novelist (Hassas ve Duygusal Yazar) isimli kitabı dolayısıyla onu orijinal olmamakla, başka yazarların yazdıklarını yazmakla ve kendisinden çok fazla bahsetmekle itham eder.

olmaya, Avrupalı gibi yazmaya çalıştıkça kendi yerel değerlerimizden uzaklaşırız. Hatta durum öyle bir noktaya gelir ki, kendi yerel değerlerini kullanan ve beğenen ve bunlara göre yaşamak isteyen insanlar, “köylü” ya da “yerel” sıfatıyla aşağılanmaya başlanır. “Köylü-yerel” sıfatı, “gerici” sıfatının farklı bir formu olarak kullanılır, yalnız yerelliği değil, zevksizliği de barındırır içinde. Dertleri evrenselleştirilmemiş bu insanlardan çok da bahsetmek gerekmez düşüncesi ağırlık basmaya başlar. Ya da bu “köylülükten” yüksek sınıfı daha da yüceltmek için bol bol bahsedilir. Kendimize, geleneklerimize yabancılığımız ve düşmanlığımız, Avrupalı olma yolunda daha da derinleşir.

Bir kurgunun ürünü olan romanlar ve kendi hayallerini edebi dille yazan romancılar, eğer gerçekten toplumda etkili değilse, tarihi dolayısıyla toplumsal hafızayı değiştirebilme gücüne sahip değilse onların ve yazdıklarının da dikkate alınmaması gerekiyor. Ama bunun böyle olmadığını hafızalardaki en son örneği Orhan Pamuk ve Elif Şafak davalarıdır. Demek ki roman, bir şeyleri rahatsız edebilme, değiştirebilme gücüne sahiptir. Orhan Pamuk, “Belki de pek çok yazar gibi kavramlarla konuşmadığım için alegoriler arıyor, hikâyeler anlatıyorum. Ama şikâyet etmiyorum ve talihli olduğumu biliyorum, çünkü benim ülkemde alegoriler felsefenin yerini tutar ve hikâyelere de teorilerden daha çok inanılır.” (Öteki Renkler, 2006: 286) derken Türkiye’de edebiyatın aslında ne kadar güçlü olduğunu anlatmış olur.

Avrupa Edebiyatı ve Gelenek Aktarıcıları

Dil, edebiyat ve milletin bir tutulması Avrupa milliyetçi düşüncesinin en belirgin özelliğidir. Milliyetçiliğin başlangıç aşamasında edebiyat, bir halkın yabancı egemenlikten kurtulmuş özerk bir devlet kurmasına yardım edebilir.

Edebiyatın devamlılığında kanonlar hayati öneme sahiptir. Geçmiş güzel zamanlara duyulan özlemi dillendiren kanon, toplumun kendisini, ne olduğunu, kim olduğunu unuttuğu, geleneğin iyice çözülüp insanları birbirine bağlayan unsurların değer yitimine uğradığı zamanda, yeniden toparlanılabileceğini anlatır. Edebiyat kanonu, filoloji, arkeoloji ve mitoloji gibi geçmişi yeniden ele geçirmeye, umutsuz halklara yeni umutlar aşılamaaya çalışır. Edebiyat kanonu geçmişle bugünü birbirine bağlayan metinlerden oluşur. Bir nevi edebiyatın tarihidir. Kanonlaşmış edebiyat ürünleri vesilesiyle idealize edilmiş bir gelenek deneyimi yaşanır. Bu eserler, artık var olamayacak bir zaman yüzünden duyulan hüznü anlatır.

Bir örnek verecek olursak, İngiltere başta olmak üzere Avrupa ve ABD’de güçlü bir helenseverliğin yayılmasına, Yunanistan’ı 1809 ve

1810’da ziyaret eden Lord Byron’ın Childe Harold’ın Hac Yolculuğu eserindeki Yunan aşkının çok büyük etkisi vardır. Avrupa’nın kendisini dayandırdığı klasik Yunan geleneğini Avrupa’ya hatırlatan, bir edebi eserdir. Meşhur Alman romantik şair Hölderlin de Yunan milli uyanışını savunmak ve ülkesinde bunun kabul edilmesini sağlamak amacıyla Hyperion isimli eserini kaleme alır. Yunan uyanışı için mücadele verenlerden Victor Hugo da Fransız halkına “Sarayın Başları” adlı şiiriyle Yunanlıların Osmanlı’ya karşı isyanının haklı gerekçesini göstermeye çalışır. Gregory Jusdanis, Gecikmiş Modernlik isimli güzel çalışmasında, “Avrupa kimliğinin merkezine Hellas yerleştirilmemiş olsaydı, helenseverlik Avrupa kamuoyunu kesinlikle seferber edemezdi.” (Jusdanis, 1998: 39) derken, edebiyatın bunun sağlanmasındaki temel işlevinden de bahseder. Helenseverlik, edebiyat araçlarıyla Avrupa halklarına, Avrupa’nın bir geleneği olduğu gösterilerek daha kolay aşılabilmiştir.

Dante’nin İlahi Komedyası, Ortaçağ Katolik inançlarının ve geleneklerinin daha geniş kitlelere yayılmasına ve günümüze kadar canlı bir şekilde gelmesine ortaklık etmiştir.

Günümüzdeki modern gerçekçi romanın İngiltere’deki ilk örneğinin Robinson Crusoe olması oldukça manidardır. Uzak memleketlerde kendisine yurt yapan bir kahramanı anlatan bu roman, İngiltere’nin ve halkının deniz aşırı ülkelere olan iştahının da açık göstergesidir. Bu ilk romandan hareketle sonraki benzeri pek çok roman da İngiliz edebiyatının bir geleneği olarak bu sömürge söylemini doğrudan ya da dolaylı yoldan işleyecektir.

Edward Said, Kültür ve Emperyalizm kitabında Conrad’ın “Karanlığın Yüreği” romanıyla; Rudyard Kipling’in “Kim” romanıyla sömürgeci zihniyeti yücelttiğini, diğer milletleri aşağıladığını söyler. Bu gibi “sınıf” fikri, topluma romanlar vesilesiyle yayılır. Aynı zamanda romanlar, halkların kendi haklarını araması yolunda bir özgürlük çılgılığı olarak da kullanılabilir. Özellikle sömürgeleştirilen halklar, kendi kimliklerini ve kendi tarihlerinin varlığını anlatma, bir geleneğe sahip olduklarının gösterilmesinin aracı olarak öyküyü kullanmışlardır (Said, 2004: 13; Homi Bhabha, 2009).

Edebiyat kanonları bir geleneği muhafaza edip bugünü geçmiş başarılarla irtibatlandırır, bütün bir milletin kimliğinin oluşturulup korunmasına yardım ederler.

“Kanonun işleyebilmesi için, kullandıkları dil ve otoriteleri ile onu üretip geçerli kılar gibi görünen (Homeros, Shakespeare, Dante ve Goethe) gibi kurucu dehaler kavramı esas önemdedir. Bu kurucular bütün milletin ruhunu ifade eder ve böylece, paradoksal olarak milli sınırları aşıp evrensel şahsiyetler haline gelirler. Ama yerel ve küresel yazarlar olarak oynadıkları

ikili rol kanonun milli statüsünü zedelediği gibi ona milletlerarası bir prestij de verir.” (Jusdanis, 1998: 94).

Toplumların ve geleneklerin tarih sahnesinden silinmemeleri, hayatta kalabilmeleri için geçmişi koruyacak bir belleğe ihtiyaçları vardır. Hatta bu bellek de tek başına yeterli değildir, bu geleneği her dönemde kesintisiz bir şekilde kuşaktan kuşağa aktaracak edebi ürünlere ihtiyaç vardır. Kesintisiz bir şekilde her dönemde Avrupa edebiyatının sahip olduğu bir kanondan bahsetmek, bu geleneğin Avrupa edebiyatında başarıyla sürdürüldüğünün de işaretidir.

“...Ortaçağ vakayinamelerinden ondokuzuncu yüzyılın büyük romanlarına (Stendhal, Balzac, Zola, Dickens, Proust) kadar uzanan ve gelişen edebiyat gitgide daha çok gerçeklik içerir. Bu ilerleyişin içinde her yapıt, İlahi Komedi’de unutulmaz bir biçimde ortaya konan temel Hıristiyan düzeni rahatsız eden bir sorunsal öğeler sentezi sunar. Sınıflar, siyasal kargaşalar, iktisadi yapılardaki ve düzenlemelerdeki değişimler, savaş; Tüm bu konular, Cervantes, Shakespeare, Montaigne gibi büyük yazarlar için olduğu kadar, daha az önemli pek çok yazar için de, durmadan yinelenen yapılar, anlayışlar, dengeler içinde göz önüne serilir ve tümü de bizzat Avrupa’nın temsil ettiği değişmez diyalektik düzene tanıklık eder.” (Said, 2004: 96).

Buraya kadar söylediklerimin hepsini bir cümleyle özetlemek de mümkün: Edebiyat, ister sanat amaçlı ister fayda amaçlı ürünler versin, toplum hafızasının aynalığı vazifesini yaptığı için, geleneğin dönüştürülme / değiştirilme evrelerine de tanıklık yapar ve yazılan eserlere yerleştirilmiş şifreler aracılığıyla bunun okuyucuları arasında yayılmasını, kabul görmesini ve gelecek nesillere aktarılmasını kolaylaştırır.

KAYNAKÇA

- Bhabha, Homi K. (2009). *The Location of Culture*, London and New York: Routledge.
- Çakır, Ömer (2004). *Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 39-45.
- During, Simon (1994). “Literature-Nationalism’s Other? The Case for Revision”, *Nation and Narration*, Ed. By. Homi K. Bhabha, London and New York: Routledge, pp. 138-154.
- Frey, Frederick W. (1965). *The Turkish Political Elite*, Cambridge-Massachusetts: The MIT Press.

- Hobsbawm, Eric (2005). “Geleneğin İcadı”, Geleneğin İcadı, derleyenler: Eric Hobsbawm-Terence Ranger, Türkçesi: Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora.
- Jusdanis, Gregory (1998). Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür, çeviren: Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Jones, Adam Mars: The Naive and The Sentimental Novelist by Orhan Pamuk, www.guardian.co.uk, 31 March 2011.
- Lewis, Bernard (2008). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çeviri: Boğaç Babür Turna, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mardin, Şerif (1991). “Tanzimat ve Aydınlar”, Türkiye’de Din ve Siyaset-Makaleler III, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, Orhan (2005). Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Pamuk, Orhan (2006). Öteki Renkler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Said, Edward W. (2004). Kültür ve Emperyalizm, Türkçesi: Necmiye Alpay. İstanbul: Hil Yayın.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997). 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- Türkeli, Yadigar (2005). Tanzimat’tan Sonra Türkçe’de Roman Tercümelere (1860-1928), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.